

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирилюк З.В. Вивчати твір у системі координат епохи // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1999. – № 12. – С. 3 – 5.
2. Кундера М. Нестерпна легкість буття // Всесвіт. – 1994. – № 8. – С. 3 – 94.
3. Мірошніченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2000. – 240 с.
4. Найголовніше сьогодні – найцікавіші види літературознавчого аналізу адаптувати до школи. Бесіда з доктором філологічних наук, професором, завідувачем кафедри зарубіжної літератури Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка О.М. Ніколенко та доктором філологічних наук, професором тієї ж кафедри В.І. Мацапуною // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 6. – С. 21 – 23.
5. Недайнова Т.Б. До питання про теорію і практику інтегрованого уроку // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1999. – № 12. – С. 6 – 8.
6. Оцабрик І.В. Теоретичні аспекти інтерактивних технологій у дидактиці // Зарубіжна література. – 2005. – № 4. – С. 28 – 31.
7. Про деякі концептуальні питання методики викладання зарубіжної літератури. Бесіда з літературознавцем, методистом, автором посібників, хрестоматій Ю.І. Султановим // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1999. – № 12. – С. 2 – 3.
8. Созикіна О. Інноваційні технології у викладанні ЗЛ // Зарубіжна література. – 2003. – № 39. – С. 5 – 6.

УДК 37.036 – 057.874

Н.А. Михайленко

*Сумський державний
педагогічний університет*

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розкривається питання розвитку творчих здібностей старшокласників, аналізується стан проблеми у педагогічній теорії та практиці.

The main issue of the article is the development of senior pupils creative abilities. The author analyses the elaboration of the question in terms of pedagogical theory and practice.

Трансформаційні процеси в Україні, світові тенденції розвитку суспільства, науки, освіти ставлять нові завдання перед молодю людиною. Для неї знання не є чимось зовнішнім, вони стають основою дії, визначають внутрішній світ самої людини. Навчити дитину вчитися і наблизити навчання та виховання до її особливостей, здібностей, до її конкретної сутності – це, на

нашу думку, провідні ідеї модернізації освітньої системи.

Відомо, що одна з причин швидкого економічного розвитку таких країн, як Японія, Південна Корея, Тайвань – раціональне використання інтелектуальних ресурсів, а саме: підвищена увага до розвитку здібностей молодих людей, особлива увага до обдарованих, адже частка людського капіталу у розвинених країнах складає дві третини національного багатства: у США цей показник становить 76%, у Західній Європі – 74%, у Росії – 50%. В Україні цей показник поки що на рівні 20%. Тож головні резерви цивілізаційного прогресу України перебувають саме в площині інтелектуалізації суспільства, важливими чинниками якого є освіта і наука.

У зв'язку з цим на перший план виходить питання розвитку творчих здібностей особистості, від яких залежить не тільки успішне оволодіння навчальною, а в подальшому і професійною діяльністю, але й формування духовних цінностей людини, реалізація її прагнень і сподівань.

Метою статті є дослідження стану вивчення проблеми розвитку творчих здібностей старшокласників у педагогічній теорії та практиці.

Особистісно орієнтована освіта спирається на фундаментальні дослідження, присвячені особистісно-розвивальним функціям навчання та виховання (І.Д. Бех, Є.В. Бондаревська, С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований, О.Я. Савченко, С.О. Сисоєва, А.В. Хуторський, І.С. Якиманська), цілісності освітнього процесу (І.Я. Лернер), взаємозалежності та взаємозумовленості змісту освіти та рівня розвитку особистості (Ю.В.Васьков).

Вагомий внесок у розробку проблеми творчості, творчих здібностей, творчого мислення, обдарованості внесли Д.Б. Богоявленська, А.В. Брушлінський, В.Н. Дружинін, І.П. Калошина, Б.М. Кедров, Н.С. Лейтес, О.М. Леонтьєв, О.Н. Лук, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, В.Д. Шадріков та інші.

Наукова і практична значущість психолого-педагогічних досліджень з проблеми розвитку творчих здібностей учнів у навчально-виховному процесі є незаперечною. Однак теорія і практика цього питання в умовах модернізації освіти потребує подальшого вдосконалення.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дає підстави для розуміння творчих здібностей як комплексу здібностей, що дозволяє більш успішно оволодівати творчою діяльністю, а творча діяльність – свідомо активна діяльність людини, направлена на створення чогось нового, оригінального.

С.Л. Рубінштейн указував на те, що в результаті індивідуального життєвого шляху в людини формується – на основі задатків – індивідуально

своєрідний склад здібностей. Всебічний розвиток здібностей та інтересів знаходяться в тісному взаємозв'язку [9].

На думку В.О. Сухомлинського, інтерес до предмета пізнання, радість праці й успіхи у навчанні – джерело внутрішніх сил дитини, яке породжує енергію для подолання перешкод і натхнення для творчої діяльності: “треба навчити дітей працювати, навчити думати, спостерігати, дати знання того, що таке розумова праця... Дитина, яка ніколи не знала радості праці у навчанні, яка не пережила гордості за те, що подолала труднощі, – нещасна людина” [13].

Здібності обов'язково необхідно пов'язувати з творчим потенціалом людини, вважає В.О. Моляко. Дослідники розвитку творчої особистості виділяють творчий потенціал як інтегральну структуру, до складу якої входять: якості мислення (здібність до здивування під час зіткнення з новим, незвичним, здібність повністю орієнтуватися у проблемі, оригінальність, дивергентність мислення, здібність до швидкого набуття знань; відкритість новому досвіду, здібність легко долати розумові кордони, поступатися, відмовлятися від своїх теорій; здібність відкидати несуттєве і другорядне, здібність до створення складних структур, синтезу, аналізу, диференціації, комбінування), властивості особистості (прагнення до розвитку, духовного зростання, ентузіазм, внутрішня зрілість, скептицизм, сміливість, упевненість в умовах невизначеності, терпимість до незрозумілого, двозначного, спонтанна гнучкість, адаптивна гнучкість) та особливості потребнісно-мотиваційної сфери (здатність до самовираження, бажання залишатися надовго на самоті, здібність до важкої, наполегливої праці) [7]. Цей перелік рис особистості відображає сутність творчого потенціалу і складових, необхідних для ефективної творчої діяльності.

На думку Д.Б. Богоявленської, таємниця найвищих форм творчості полягає у здібності бачити “непередбачуване”, у виході за межі завдання, у здібності до продовження пізнання за рамками вимог заданої ситуації, у саморусі діяльності, тобто в ситуативно не стимульованій продуктивній діяльності. Здібність до саморозвитку діяльності вона розглядає як ознаку творчих здібностей та обдарованості. Але при цьому здібність не пояснюється лише властивостями інтелекту. Експериментально підтверджено той факт, що це “властивість цілісної особистості, що відображає взаємодію когнітивної та афективної сфери у їх єдності, де абстракція однієї з сторін неможлива” [1, 102].

Т.Б. Волобуєва трактує творчу активність як мобілізацію інтелектуальних, моральних, вольових і фізичних сил учня на виконання нових, невідомих йому раніше завдань. Вона виділяє такі аспекти творчої активності

учнів: обсяг роботи, яку виконує учень, оперативність виконання, інтенсивність виконання, ступінь і характер ускладнень під час виконання завдань, задоволеність результатами, мотиви виконання, вольові зусилля, виразність прагнення до подолання труднощів, виразність прагнення до продовження діяльності, тривалість утримання мети, кількість додаткових спроб, різноманітність прийомів, розробка “свого” методу виконання завдання [2].

Творчі можливості особистості, на думку С.О. Сисоєвої, “виступають детермінантою її творчого потенціалу, це відносно самостійна, динамічна структура творчих якостей особистості, яка пов’язана з її інтелектом, формується, розвивається і проявляється в творчій діяльності, обумовлена умовами розвитку особистості і яка забезпечує розвиваючу взаємодію з оточуваною дійсністю, її спрямоване перетворення” [11, 119].

З Концепції загальної середньої освіти випливає, що у навчально-виховному процесі школи варто надавати перевагу розвитку інтелектуальних здібностей, що є основою творчості, ураховуючи при цьому вікові особливості школярів [5]. Наша увага до особистісних характеристик юнацтва зумовлена тим, що розвиток творчих здібностей, як і формування індивідуального стилю інтелектуальної діяльності, відбувається саме в юнацькому віці (Р.О. Пономарьова, М.Л. Смульсон).

Старший шкільний вік – це важливий етап розвитку розумових здібностей. Для них характерний потяг до спілкування, пошук спільних принципів і законів, що стоять за окремими фактами. У старшому шкільному віці для учнів типове вміння самостійно ставити навчальні завдання, висувати гіпотези та планувати способи їх розв’язування і доведення. Учень навчається самостійно здобувати наукові факти й оперувати ними, тобто аналізувати, узагальнювати та пояснювати їх. При цьому відбувається активне формування навчальних дій, необхідних для дослідницького пошуку. Старшокласники використовують усі види контролю, що дає їм можливість перейти до складних форм саморегуляції. Саморегуляція в навчанні допомагає учневі усвідомлювати мету і завдання навчальної діяльності, забезпечує здатність створювати загальний план виконання певних навчальних дій з урахуванням умов їх виконання, забезпечує безпосереднє виконання окремих операцій і дій тощо.

Ріст самостійності у діяльності старшокласників зумовлений переходом від зовнішнього управління до самоуправління. Але будь-яке управління потребує інформації про об’єкт, а при самоуправлінні – це інформація суб’єкта про самого себе, тобто самосвідомість. Рівень самосвідомості та ступінь складності, інтегрованість і стійкість образу “я” тісно пов’язані з розвитком

інтелекту старшокласників [4].

Активна пізнавальна діяльність учнів, що відбувається в умовах взаємного спілкування зі своїми товаришами, актуалізує, перш за все, розвиток інтелектуального потенціалу особистості школяра. Вона сприяє зміні рівня знань, умінь і навичок, ініціативі у навчанні та саморозвитку, продуктивному творчому мисленню, розвитку комунікативних здібностей. Становлення особистості старшокласника пов'язане з формуванням світогляду та соціальним самовизначенням. Якщо школа успішно реалізує потребу вихованців у спілкуванні, то учень частіше перебуває в стані гармонії з оточуючим світом. У такому емоційному режимі більш успішно розвиваються творчі здібності школярів.

Ці особливості юнацького віку підтверджують необхідність особистісного підходу до старшокласників у процесі формування в учнів індивідуального стилю діяльності з урахуванням їх здібностей.

Здібності людини формуються і розвиваються у процесі діяльності. Для старшокласника – це навчально-пізнавальна та самоосвітня діяльність. Щоб сприяти розвитку творчих здібностей, ця діяльність повинна бути творчою і задовольняти певні вимоги:

- орієнтуватись на зону найближчого розвитку;
- стимулювати активність, самостійність у широкому звучанні, а виконавство, репродуктивність як епізод;
- кожним кроком не тільки додавати нові знання, а й пробуджувати глибинні процеси у розвитку особистості;
- забезпечувати творчу атмосферу.

Спробуємо розкрити зміст кожної вимоги з точки зору розвитку творчих здібностей старшокласників.

Щоб підняти навчально-пізнавальну діяльність старшокласників на творчий рівень, необхідно надати діяльності перетворюючого характеру, що завжди пов'язано з відкриттям нового, зі зміною стереотипу дій, умов діяльності. Особливого значення набуває взаємозв'язок обов'язкових форм діяльності з вільним вибором форм, у яких учень сам обирає і мету, і побудову діяльності, знаходить шляхи отримання результатів. Усе це може реалізовуватися у процесі урочної та позаурочної навчальної діяльності старшокласників. Але необхідною умовою розвитку творчих здібностей є створення такого середовища і такої системи відносин учитель – учень, які б стимулювали різноманітну творчу діяльність старшокласника, орієнтуючись не

тільки на актуальний рівень розвитку здібностей, але й на потенційні можливості школяра. Ще К.Е. Ціолковський розкрив формулу народження творчого розуму: “Спочатку я відкривав істини, відомі багатьом, потім став відкривати істини, відомі тільки декому, і, нарешті, став відкривати істини, нікому ще невідомі” [11].

Варто звернути увагу і на той факт, що робота на межі своїх можливостей значно підвищує творчу ефективність. Життя постійно ставить перед кожним з нас певні перешкоди. Процес пізнання навколишнього світу для учня теж відбувається за діалектичним законом єдності та боротьби протилежностей. Сила людини полягає в тому, що вона цілеспрямовано долає одну перешкоду за іншою, мобілізуючи свої інтелектуальні й емоційні ресурси. Чим складніша перешкода, тим більша активація резервів. У такі моменти найвищої мобілізації люди досягають вершин творчих можливостей. Тому старшокласникам необхідно прищеплювати смак до боротьби, до роботи на межі своїх можливостей. Але ця робота повинна бути розумно організованою і цілеспрямованою.

У навчальному процесі здійснюється систематичне і послідовне формування особистісних утворень, які стають підґрунтям для активної позиції у навчальній та самоосвітній діяльності старшокласників. Пізнавальна активність проявляється у ставленні учнів до діяльності (уважність, ініціативність, співучасть у загальному процесі, швидке реагування на зміну умов діяльності тощо). Пізнавальну активність можна розглядати як підготовчий етап самостійності. З цього випливає намагання старшокласників використовувати у навчальній діяльності знання та вміння, набуті поза межами навчального процесу, адже позашкільна освіта та сучасні інформаційні технології відкривають нові можливості для учнів.

Активність і самостійність старшокласників проявляється і в психологічному аспекті їх діяльності: зосередженості, інтересу до діяльності, емоційній напруженості. П.В. Симонов у своїй монографії “Емоційний мозок” підкреслює, що “помірне емоційне напруження здатне підвищити ефективність діяльності, зменшити кількість допущених суб’єктом помилок. Позитивний вплив емоцій виступає особливо чітко у випадку, коли ці емоції виникають у зв’язку з самою діяльністю, на базі потреб, що мотивують діяльність суб’єкта” [10]. Але для того, щоб потреба пізнання постійно знаходилась в активному стані, стала одним з провідних мотивів діяльності старшокласника, закріпилася рисою його характеру, необхідно прикладати певні зусилля. У порадах своєму сину В.О. Сухомлинський писав: “Умій створювати собі внутрішні стимули.

Багато що у розумовій праці не настільки цікаве, щоб виконувати з великим бажанням. Часто єдиним рушійним стимулом є лише *треба*. Починай розумову працю саме з цього. Умій зосереджуватися на тонкощах питання настільки, щоб *треба* поступово перетворити на *хочу*. Найбільш цікаве завжди залишай на кінець роботи” [13].

Зрозуміло, що у навчальній діяльності, як у будь-якому іншому виді діяльності, мають місце і репродуктивний, і творчий компоненти, але у різних пропорціях. Адже мислення людини (як процес) – це не тільки розв’язання готових завдань, але перш за все їх створення. С.Л. Рубінштейн підкреслював: “З почуття чи усвідомлення незрозумілості, у результаті якого перед дитиною постають питання, розкриваються протиріччя і виникають “проблеми”, починається активна розумова діяльність...” [9]. Відомо, що у різних людей різний поріг новизни, і чим він нижчий, тим чутливіша людина до проблем. Чутливість дитини до проблеми є її індивідуальною психологічною характеристикою, лежить в основі творчого мислення і визначає можливості розвитку її творчих здібностей. Недаремно ще мислителі античності наголошували, що побачити проблему і сформулювати її іноді буває важче, ніж розв’язати її.

Юнацький вік – період інтенсивного розвитку самостійності мислення, тому пошук розв’язання проблеми веде до побудови гіпотез, що характеризується рухом по спіралі: питання, питання-гіпотеза – нове питання, питання-гіпотеза і т.д. Таким чином, дослідницька активність у формі питань-гіпотез виступає як творча (активність, направлена на створення нового). Для підтримки і розвитку такої творчої активності необхідно використання діалогічних форм навчання. При цьому важливо, щоб у старшокласника була можливість із “відповідача” перетворитися на “ініціатора”, поставити своє питання-проблему для обговорення. Тоді мислення учня набуватиме творчого характеру, оскільки йому буде повернута найперша ланка – формулювання проблеми.

Активний і творчий характер інтелектуального пізнання світу дозволяє порівнювати його з творчістю. Хоча інтелектуальне знання має справу з логічними категоріями, а творчість – зі здібністю до уяви та інтуїції, але базується на конкретних структурних елементах інтелекту. Ця взаємозалежність розкривається у геніальних творіннях видатних учених, мислителів, художників, композиторів, письменників, чії імена золотими літерами вписані в історію людства: Аристотель, Платон, Леонардо да Вінчі, А. ван Бетховен, А. Ейнштейн та ін. Їх геніальність – квінтесенція творчого

хисту та інтелектуальних можливостей, що виступає цілісною якістю особистості.

Увесь процес навчальної діяльності старшокласників має будуватися не тільки на пізнанні навколишнього світу та засвоєнні законів природи, але й на усвідомленні себе як особистості, на розумінні власних механізмів розвитку і творчості, на набутті позитивної мотивації як рушійної сили у досягненні успіху у будь-якій діяльності. Тому важливою умовою виховання та розвитку вільної, активної, відповідальної, оптимістичної, творчої особистості, яка здатна до реалізації свого безмежного творчого потенціалу, є оволодіння позитивним мисленням. На думку В. Калошина, “позитивне мислення характерне тим, що людина свідомо контролює свої думки і не дозволяє укорінюватися негативним думкам, емоціям (запобігає конкретними діями виникненню негативних емоцій). При цьому вірить у себе, вірить у кінцевий успіх, залишається за будь-яких обставин оптимістом. Воно характерне, як правило, для позитивної Я-концепції особистості і, певною мірою, є звичкою” [6], адже творити щасливе життя своєї нації може лише щаслива людина, яка вірить у власні сили і вміє радіти життю.

Водночас запорукою розвитку творчих здібностей старшокласників є створення вчителем творчої атмосфери в колективі, адже кожна дитина від народження прекрасно володіє орієнтувально-дослідницьким рефлексом, який потім розвивається у дослідницьку активність і допитливість. Як буде розвиватися цей дар, яких висот він досягне – залежить від того, у яких умовах буде проходити розвиток дитини.

Практика навчання доводить, що авторитарний стиль взаємодії вчителя й учнів, практика негативного оцінювання (іноді не оцінка, а просто негативна репліка), відсутність почуття захищеності під час помилкових спроб розв’язання проблем (адже пошук нового шляху вирішення завжди пов’язаний з ризиком) зумовлюють низький рівень творчого початку в навчальній діяльності. Тому дуже важливо заохочувати виникнення питань в учнів, нових ідей і пошуків нових шляхів розв’язання, якими б недосконалими вони не були, забезпечити підлітку психологічну безпеку (відсутність страху “провалитися”, зробити помилку), створити атмосферу відкритості, спонтанності. За таких умов можна наблизитися до створення атмосфери комфортного спілкування, віри в силу учнів та їх творчі можливості.

В. Мясіщев підкреслював, що основною рисою здібності є можливість розвитку, тобто збільшення продуктивності у процесі діяльності та набуття досвіду. На нашу думку, це стосується і творчих здібностей. Звичайно,

неможливо навчити творчості, адже ми згодні з Д.Б. Богоявленською, що творчість полягає у виході за межі визначеного завдання, у здібності до продовження пізнання за рамками вимог заданої ситуації [1]. Але можливо створити умови для активізації пізнавального інтересу, розширення міжпредметних зв'язків, уведення елементів дослідження у пізнавальну діяльність, творчих пошукових завдань, зміцнення бажання досягати успіху, прагнення до самовираження.

Знайомлячись з досвідом НВК №28 м. Дніпропетровська, ми переконались, що створене інноваційне освітнє середовище базується на принципах особистісно орієнтованого навчання, яке відкриває широкі можливості для розвитку здібностей кожного учня, його самовизначення та набуття майстерності в науковій, мистецькій, трудовій чи спортивній галузі. Для розвитку творчих здібностей учнів у навчальній діяльності вчителі залучають їх до науково-пошукової роботи, виконання курсових робіт, проводять інтегровані уроки, уроки-панорами, уроки прес-конференції, уроки дослідження з різних дисциплін [12].

Проблему розвитку творчих здібностей учнів у Маньківському НВК “СЗШ І – ІІІ ступенів – гімназія” Черкаської області вирішують шляхом роботи Малого наукового товариства “Пошук”. Це добровільне об'єднання учнів, які намагаються розширити свій науковий світогляд, удосконалюють знання з базових дисциплін, набувають навичок науково-дослідницької діяльності під керівництвом учителів-предметників [3].

У Сумській області створена гімназія-інтернат для обдарованих дітей сільської місцевості, педагогічний колектив якої реалізує завдання особистісно орієнтованого навчання – створює сприятливу атмосферу для виховання і навчання, розвитку творчих здібностей в умовах розвивального навчального середовища сільської школи.

Як бачимо, існує позитивний досвід різних навчальних закладів щодо формування пізнавальних і творчих здібностей учнів шляхом включення їх у дослідницьку діяльність. Але викликає інтерес розв'язання питання розвитку творчих здібностей обдарованих сільських школярів, які навчаються у гімназії-інтернаті для талановитих і творчо обдарованих дітей, за допомогою залучення їх до позаурочної початкової діяльності з природничих дисциплін, адже особливістю сільської школи є можливість постійного спілкування дитини з природою, працею на землі, вибір найбільш доцільних форм вивчення природних явищ і закономірностей. Велику цінність мають безпосередні

особисті знання, враження дітей, пов'язані з оточуючим світом, оскільки діти найкраще навчаються та виховуються на тому, що є складовою їх безпосереднього життєвого досвіду.

Отже, розвиток творчих здібностей старшокласників буде відбуватися ефективніше, якщо створити для них сприятливі умови творчої самореалізації, використовуючи особистісно орієнтовані технології. Подальші дослідження з цієї проблеми можуть бути спрямовані на вивчення особливостей позаурочної навчальної діяльності з природничих дисциплін, які будуть покладені в основу моделі розвитку творчих здібностей обдарованих сільських гімназистів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. – 320 с.
2. Волобуєва Т.Б. Розвиток творчої компетентності школярів. – Х.: Вид. група “Основа”, 2005. – 112 с.
3. Гончарук Ю. Організація роботи з обдарованими дітьми // Директор школи. – № 27 – 28, липень, 2006. – С. 27 – 33.
4. Кон И.С. Психология старшеклассника. – М.: Просвещение, 1982. – 207 с.
5. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Освіта України. – 2003. – № 34.
6. Калошин В. Позитивне мислення – важливий фактор забезпечення життєтворчості особистості // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 4. – С. 45.
7. Моляко В.А. Психологические проблемы творческой одаренности. – К.: Знание Украины, 1995. – 52 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. – М., 1989. – Т. 1. – С. 408.
9. Симонов П.В. Эмоциональный мозг. – М.: Наука, 1981. – С. 82.
10. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
11. Строчай І. Створення умов для розвитку особистості на уроках біології // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 4. – С. 72 – 73.
12. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – К.: Радянська школа, 1973. – 244 с.

УДК 37.013.42

А.О. Полянничко

*Сумський державний
педагогічний університет*

СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

У статті з'ясовано сучасний стан вивчення проблеми соціальної депривації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. На підставі порівняльного аналізу